

JOSEF ŠMAJS

Vztah přírody a společnosti jako základní ekologický problém

Za pouhá dvě století, která nás dělí od počátku průmyslové revoluce, jako by se základní vztah člověka a přírody téměř obrátil: lidská společnost, kdysi bezprostředně závislá na rozmarech přírody, ovládaná motivy kapitalistické exploatace zdrojů, ziskovými a úzce utilitaristickými hledisky, učinila přírodu v mnoha směrech závislou na „rozmarech“ člověka.

Živelný růst populace, industrializace a měst, spojený s energeticky, materiálově a prostorově náročnou technologií, úbytek půdy, znečištění atp. narušují integritu přírody vcelku. Protože původní spontánní reprodukce a regenerace přírodních předpokladů společenského života stále více selhává, vyvstávají naléhavé problémy studia, ochrany a cílevědomé tvorby příznivého životního prostředí. Vedle ostatních společenských problémů existenční povahy – vytvoření sociálně spravedlivé společnosti, zachování světového míru – vystoupil neméně naléhavý a globální p r o b l é m e k o l o g i c k ý.

Stručným rozbohem vývoje společenských produktivních sil se pokusíme ukázat, že jeho geneze souvisí jak s minulostí značně vzdálenou, tak také s minulostí zcela bezprostřední: s historií a rozpory kapitalismu jako poslední třídě vykořisťovatelské formace.

* * *

První významnou kvalitativní změnou, která se ovšem velmi dlouho nemohla plně projevit, byl vznik člověka jako biologického druhu. Všichni zvířecí předkové člověka a také všechna zvířata jsou organickou součástí přírodního biologického komplexu. Jejich populace jsou sice důležitým aktivním prvkem struktury a dynamiky prostředí, avšak tomuto prostředí se koneckonců přizpůsobují. „Zvíře – píše Bedřich Engels – pouze užívá přírody a vyvolává v ní změny pouze svou přítomností; člověk ji svými změnami podrobuje svým účelům, ovládá ji.“¹

¹ Engels, B.: *Podíl práce na polidštění opice*. In: Marx – Engels: *Spisy*. Sv. 20, Praha 1966, s. 461.

Zvíře závisí na přírodním prostředí pouze svou biologickou životní potřebou. Protože motivace jeho aktivity je pudově instinktivní (vrozené dominuje nad naučeným) a interakci s okolím zajišťují pouze jeho vlastní tělesné orgány, lze i o celkovém působení všech zvířecích populací říci, že je to působení biologicky omezené, živelné a nezprostředkované.

Lidské působení je naopak biosomatickými vlastnostmi člověka neomezené, cílevědomé a složitě zprostředkované. Člověk má vedle mimořádné adaptační schopnosti ještě zcela zvláštní schopnost přizpůsobovat si. Motivace i struktura jeho aktivity čím dál tím více přesahuje rámec uspokojování existenčního biologického minima. Především je však schopen působit na přírodu svými nástroji (dnes zejména zemědělstvím a průmyslem) a měnit stanoviště, formy přírodních látek a procesů směrem užitečným pro sebe. Dokáže využívat empiricky nebo rozumově poznanych zákonů neživé i živé přírody (a později také zákonů společenských) k rozšiřování svých schopností ovládat slepé přírodní síly. Na rozdíl od zvířete závisí na přírodě nejen svou potřebou životně biologickou, ale také potřebou a spotřebou produktivní — výrobní.

Na oba typy této závislosti upozornil Marx v Ekonomicko-filozofických rukopisech: „Dělník nemůže nic tvořit bez *přírody*, bez *smyslového vnějšího světa*. Příroda je látka, na níž se jeho práce uskutečňuje, v níž je činná, z níž a jejímž prostřednictvím produkuje.

Ale tak jako příroda poskytuje práci *prostředky k životu* v tom smyslu, že práce nemůže žít bez předmětů, na nichž je vykonávána, tak na druhé straně poskytuje také prostředky k životu v užším smyslu, totiž prostředky fyzické obživy *dělníka* samého.“²

Jestliže růst biologické životní spotřeby je přibližně úměrný růstu populace, potom rostoucí spotřeba produktivní (vedle růstu populace provázená ovšem i produkcí odpadů a různými formami znečištění) má svůj objektivní základ nejen v populačním vývoji, nýbrž také v růstu rozsahu a účinnosti společenských produktivních sil, v jejich technologické povaze, ve společenském zaměření a způsobu využití, v systému regulace, v systému hodnot atp. Vedle populace a úrovně rozvoje společenských produktivních sil závisí tedy produktivní spotřeba (včetně případných nežádoucích důsledků pro životní prostředí) také na vládnoucích sociálně ekonomických poměrech a vztazích. Závisí na způsobu výroby, který je základem vývoje společnosti a člověka v tom smyslu, že produkuje a reprodukuje nejen užitečné věci, nýbrž také objektivní společenské vztahy, rozpory, třídy, instituce a organizace, tedy konkrétní historické podmínky lidského a společenského života.

Je samozřejmé, že jako sběratel a lovec potravy je primitivní člověk plně závislý na přirozené, spontánně se reprodukující (a zdá se, že co do velikosti úhrnné produkce i víceméně konstantní) produktivní schopnosti přírody.³ Až do neolitické revoluce, která znamená hlubokou kvali-

² Marx, K.: *Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*. Praha 1978, s. 51.

³ „Z celkové sluneční energie dopadající na povrch Země přechází do biosféry přibližně jedno promile: Celková roční produkce ústrojných látek rostlin na celém světě představuje zhruba sto miliard tun (v sušině). Z ní žije celá biosféra včetně člověka.“ (Kleczek, J.: *Slunce a člověk*, Praha 1973, s. 85.)

tativní změnu proto, že se člověku poprvé podařilo ve větším měřítku využít zákonů reprodukce živé přírody, je člověk „příživníkem“ života rostlin a zvířat. Jako lovec potřebuje pro pouhou obživu území o rozloze deseti čtverečních kilometrů, jako primitivní zemědělec, jemuž se podařilo zásáhnout do změn v biosféře a využít její energie k svému prospěchu, území už přibližně stokrát menší.

Avšak ani jednoduchá zemědělská produkce, zajišťující v nových podmínkách rostoucí nároky na potravinové zdroje, by se nemohla rozvíjet bez řemesla a neustálého pokroku lidské materiální kultury. Právě tak by se bez rozvoje materiální kultury (a s ním spojeného rozvoje celé společnosti) nemohl rozvíjet člověk. „Praktickým vyráběním *předmětného světa, zpracováním* neorganické přírody se člověk osvědčuje jako vědomá rodová bytost...“⁴

Jestliže tedy odhlédneme od třetího typu lidské závislosti na prostředí, od závislosti *p s y c h i c k é* (potřeba smyslové pohody, jistoty, rovnováhy a krásy) můžeme velmi schematicky konstatovat: Životní biologická potřeba člověka, zajišťující kdysi jeho evoluci, může v lidských kulturních dějinách ovlivnit pouze jeho biologickou *r e p r o d u k c i*. Teprve společenská produktivní spotřeba a z ní vycházející kultura může vytvářet podmínky pro *l i d s k ý a s p o l e č e n s k ý p o k r o k*.

V souvislosti s vývojem řemesla a průmyslové technologie připomíná K. Marx, že „... každý prvek hmotného bohatství, který neskytá příroda, musel být vytvořen speciální účelnou produktivní činností, která přizpůsobuje různé přírodní látky určitým lidským potřebám.“⁵

Nebereme-li v úvahu minimální spoluúčast přírodních sil a procesů na každé lidské produktivní činnosti, je v instrumentální technologii rozhodující produktivní silou člověk sám. Po řadu tisíciletí je tak získávání užitečných hodnot téměř výhradně založeno na přímém vynakládání lidských bytostných sil. Tyto síly, které má „... každý obyčejný člověk bez zvláštní přípravy ve svém tělesném organismu,“⁶ umožňují člověku, aby působil proti přírodním látkám a procesům nejprve sám jako svého druhu přírodní síla.⁷ Protože vykonává všechny základní technologické funkce — energetické, motorické i řídicí — a nástroj tvoří jen jakési prodloužení jeho přirozených somatických orgánů, účinnost, svébytnost a tím i nežádoucí účinky tohoto typu techniky (na přírodu i společnost) jsou i v globálním měřítku nepatrné.

Nástroj má mnoho znaků původní přírodní látky. Je nutně jen prostředkem (téměř absolutně poslušným) individua. Instrumentální lidská aktivita, jejíž výsledný efekt lze zvyšovat dělbou práce, kooperací, řízením i motivací výrobců, nemůže přírodu ani příliš ovládnout, ale ani příliš zničit. Na úrovni *i n s t r u m e n t a l i z a c e*, jež byla nutně spojena i s nízkou populací (například kolem roku 1700 žilo na světě pouze půl miliardy lidí), nemohla lidská aktivita, jakkoli intenzivní, narušit integritu

přírody jako celku. Kromě ohně, jednoduchých nástrojů a elementárních

⁴ Marx, K.: *Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*. Praha 1978, s. 55.

⁵ Marx, K.: *Kapitál*. Díl I. Praha 1953, s. 59.

⁶ Marx, K.: *Tamtéž*, s. 61.

⁷ „Člověk může při své výrobě působit jen jako příroda sama, tj. může měnit jen formy látek.“ (Marx, K.: *Kapitál*. Díl I, Praha 1963, s. 61.)

znalostí z oblasti řemeslné a zemědělské technologie nedisponoval člověk žádnými účinnějšími prostředky k porušení přírodní rovnováhy. Z hlediska energie byl odkázán na obnovitelné přírodní zdroje — převážně na přírodně biologické motory.

Bez využití poznatků teoretické přírodní vědy, pouze empirickými postupy, nebylo totiž možno využívat a čerpat jiné přírodní síly než ty, které jsou takřkajíc po ruce: svalovou sílu člověka, sílu zvířat, částečně i energii ohně, vody, větru a slunce. Nekoordinovanost a živelnost lidských produktivních činností nebyla pro přírodu nebezpečná. Způsobovala sice už ve starověku místní katastrofy — značné poškození středozezemské oblasti i pád velkých říší na obou polokoulích byl patrně způsoben nevhodnou zemědělskou technologií, nadměrnou pastvou a s ní spojenou postupnou erozí půdy —, avšak samovolně se reprodukcující produktivní schopnost přírody vysoce předstihovala nedostatečně rozvinutou produktivní a destrukční schopnost člověka. Příroda jako celek i nadále zůstávala ve stavu ustálené rovnováhy mezi živým a neživým.

Teprve průmyslová revoluce — historicky první spojení teoretické přírodní vědy s výrobou — znamená druhý významný kvalitativní předěl. *I n s t r u m e n t a l i z a c e*, jež byla materiálně technickou základnou prvobytně pospolné, otrokářské i feudální společensko-ekonomické formace, postupně přechází v *m e c h a n i z a c i*, v materiálně technickou základnu adekvátní nové kapitalistické společnosti.

Tovární stroje už nelze považovat za zdokonalené nástroje ruční práce, za předměty či věci, které pouze prodlužují lidské somatické orgány a vykonávají funkce v každém okamžiku určené lidskou vůlí. Jsou to složité, objemná a vysoce výkonná mechanická zařízení (fakticky celé strojové systavy), jimiž se do výrobního procesu podařilo včlenit bezplatnou práci slepých přírodních sil — obelstít přírodu (Hegel). Jde o umělé a svébytné objektivní struktury, kvalitativně nové prvky výrobních sil, které zvyšují produktivitu práce o desítky a stovky procent a které nejen že už bezprostřednímu výrobcí nepatří, nýbrž ještě stupňují jeho odcizení a útlak.

Na rozdíl od nástroje má mechanická strojová technika v kontextu buržoazních poměrů také vyhraněnou sociálně politickou dimenzi. Je nositelem a zprostředkovatelem třídně vykořisťovatelských vztahů. Proletarizuje lidové masy a upevňuje výsadní společenské postavení buržoazie. Prohlubuje nejen vykořisťování člověka, ale také exploataci přírody a společenské zneužívání vědy.

Protože v průmyslové revoluci vznikala látkově a energeticky náročná báze produktivních procesů, vyznačující se nejen prudkým zvýšením produktivní spotřeby, nýbrž i zvýšenou produkcí odpadů a různých forem znečištění, v podmínkách dravého kapitalistického zřízení — volné hry ekonomických sil i svobodného vykořisťování lidské práce — nutně započalo i rychlé, zcela nekontrolované čerpání a ničení všech dostupných přírodních zdrojů. Zejména *n e o b n o v i t e l n á e n e r g i e* fosilních paliv, „zkamenělé sluneční zařízení“ ukryté stovky miliónů let pod zemským povrchem, roztáčela kola průmyslové revoluce.

Výrobní síly mladé kapitalistické společnosti, v níž destrukce feudálních pout působila jako náhlé uvolnění ekonomické aktivity, nečekaně rychle

vzrostly. „Buržoazie — píše v roce 1848 K. Marx a B. Engels — vytvořila během sotva jednoho století svého třídního panství hromadnější a obrovitější výrobní síly než všechna dřívější pokolení dohromady. Podmanění přírodních sil, strojová výroba, použití chemie v průmyslu a zemědělství, paroplavba, železnice, elektrické telegrafy, obdělání celých světadílů, usplavnění řek, masy obyvatelstva jako ze země vydupané — které z minulých století tušilo, že v lůně společenské práce dřímají takové produktivní síly!“⁸

Spolu s tím, jak narůstal rozsah kapitalistického podnikání, jak výroba a spotřeba překračovaly rámec národní soběstačnosti a stávaly se záležitostí celosvětovou, prohlubovala se také stará karteziánská iluze, že příroda je zde proto, aby byla ovládnuta, exploatována a přetvořena.

Také impozantní teoretická rehabilitace lidské produktivní práce, kterou na půdě politické ekonomie provedl Adam Smith (Luther národní ekonomie — Engels), poněkud zastínila nezastupitelný podíl aktivní spoluúčasti přírodních sil na každé produktivní (řemeslné a průmyslové) činnosti člověka. Při překonávání jednostranných merkantilistických a fyziokratických představ, jež nalézaly zdroje bohatství vždy jen v jedné oblasti hospodářské činnosti — v obchodě nebo zemědělství — je i A. Smith na nové úrovni znovu jednostranný. Odvážně prohlásí jakoukoli lidskou produktivní práci za jediný zdroj společenského bohatství. „Původním zdrojem všech nutných životních prostředků a věcí zpříjemňujících život, které každý národ ročně spotřebuje, je jeho roční práce, a předmětem oné spotřeby je buď přímý produkt této práce, nebo to, co se za tento produkt koupí od jiných národů.“⁹ Takto začíná jeho spis „Pojednání o podstatě a původu bohatství národů.“ Pokud Smith vůbec připouští spoluúčast přírodních sil na tvorbě užitných hodnot, omezuje ji (patrně ještě pod vlivem autority fyziokratů) výlučně na oblast zemědělství. „V zemědělství pracuje společně s člověkem i příroda; a třebaže její práce nic nestojí, má to, co příroda vyrobí, určitou hodnotu . . .“¹⁰

V řemeslné a manufakturní práci, kde je podíl přírodní spoluúčasti skrytější, Smith patrně spolupráci člověka a přírody nepostřehl nebo ji záměrně přehlížel. „Tam (v manufaktuře) nedělá příroda nic, a všechno tam dělá člověk . . .“¹¹

Další, a snad ještě závažnější iluzi tohoto období, která patrně rovněž souvisela s historicky první teoretickou rehabilitací práce, bylo jednoznačné přesvědčení předmarxistické buržoazní vědy (sdílené ostatně i v našem obecném povědomí v různých obměnách dodnes), že produktivní práce může mít pouze „společensky pozitivní“ účinky (samozřejmě nejprve pro buržoazii a teprve potom pro celou společnost). Na druhé straně je ovšem logické, že nová teorie, prosycená optimismem nastupující vládnoucí třídy, nemohla (právě vzhledem ke své výchozí třídní pozici) odhalit ani kapitalistické vykořisťování práce, ani její hlubší souvislost s přírodou a společností.

⁸ Marx, K., Engels, B.: *Manifest Komunistické strany*. In: Marx — Engels: *Vybrané spisy*. Sv. I. Praha 1950, s. 30—31.

⁹ Smith, A.: *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Sv. I, Praha 1958, s. 23.

¹⁰ Smith, A.: *Tamtéž*, s. 347.

¹¹ Smith, A.: *Tamtéž*, s. 348.

čenským životem vcelku. Nejen nízká účinnost technických prostředků a jejich omezené rozšíření na několik málo oblastí, nýbrž i hojnost zdrojů a dosud neporušená schopnost spontánní regenerace přírody, mnohonásobně převyšující negativní vlivy člověka na prostředí, dotvářejí celkový kontext, v němž bylo velmi nesnadné postřehnout, že lidská produktivní aktivita za určitých okolností také přírodě a životu škodí.

Teprve K. Marx v Kapitálu mnohokrát připomíná nerozlučitelnost a organickou jednotu člověka, přírody a lidské práce. „Člověk může při své výrobě působit jen jako příroda sama, tj. může měnit jen formy látek. A nejen to. Při této práci přetváření se ustavičně opírá o součinnost přírodních sil. Práce tedy není jediným pramenem užitečných hodnot, které vyrábí, to jest hmotného bohatství. Práce je otcem bohatství, jak praví William Petty, a země jeho matkou.“¹²

Na jiném místě konkretizuje vliv přírody a přírodních podmínek na společenský život: „Bez ohledu na větší nebo menší rozvoj společenské výroby zůstává produktivita práce vázána na přírodní podmínky. Dají se všechny úplně redukovat na povahu člověka samého, na jeho rasu apod., a na přírodu, která ho obklopuje. Vnější přírodní podmínky se ekonomicky rozpadají na dvě velké třídy: na přírodní bohatství životních prostředků, tedy úrodnost půdy, rybnatost vod atd., a na přírodní bohatství pracovních prostředků, jako živé vodní spády, splavné řeky, dříví, kovy, uhlí atd. V počátcích kultury má rozhodující význam první druh přírodního bohatství, na vyšším vývojovém stupni druhý druh.“¹³

V Ekonomicko-filozofických rukopisech Marx formuluje souvislost přírody a člověka ještě pregnančněji: „Univerzálnost člověka se jeví prakticky právě v univerzálnosti, která dělá z celé přírody jeho *neorganické* tělo, jak pokud je příroda 1. bezprostředním prostředkem k životu, tak pokud je 2. hmotou, předmětem a nástrojem jeho životní činnosti. Příroda je *neorganickým tělem* člověka, totiž příroda, pokud není sama lidským tělem. Člověk žije z přírody, znamená: příroda je jeho *tělo*, s nímž musí zůstat v ustavičném procesu, aby nezemřel. Že fyzický a duchovní život člověka souvisí s přírodou, nemá žádný jiný smysl, než že příroda souvisí sama se sebou, neboť člověk je částí přírody.“¹⁴

V období relativně nízkých populačních přírůstků (první miliardy bylo dosaženo až v době Marxova života, kolem roku 1820, druhé až za sto let, v roce 1925), za všeobecného nadbytku půdy, vody i surovin všeho druhu, v etapě stále ještě málo výkonné mechanické technologie zůstávala však pozoruhodná Marxova stanoviska víceméně nepovšimnuta.

Teprve v polovině tohoto století, v souvislosti s živelným vývojem světové populace, průmyslu, měst a nekoordinovaného čerpání přírodních zdrojů, v souvislosti s narůstajícím znečištěním prostředí, s rychle ubývajícimi zásobami fosilních paliv i prvními vážnými příznaky typicky civilizačních chorob, se vztah přírody a společnosti zcela novým způsobem zaktualizoval. Podstatným způsobem k tomu přispěla v *de c k o t e c h n i c k á* *revoluce* — třetí a zatím největší kvalitativní převrat ve struktuře a dynamice společenských produktivních sil.

¹² Marx, K.: *Kapitál*. Díl I. Praha 1953, s. 59–60.

¹³ Marx, K.: *Tamtéž*, s. 541–542.

¹⁴ Marx, K.: *Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*. Praha 1978, s. 55.

Protože soudobá vědeckotechnická revoluce, proces celosvětový a společensky mimořádně významný, vzniká a rozvíjí se v kontextu třídně rozděleného světa, v obou sociálně protikladných světových soustavách, má nutně nejen shodné a podobné důsledky (zejména v technologickém ohledu), ale také účinky a důsledky rozdílné, hluboce rozporné a přímo sociálně protikladné (v ohledu lidském a společenském). Právě proto poskytuje soudobé společnosti přibližně tolik nadějí jako otazníků a hrozeb.

Ve srovnání s mechanizací (jež byla technickou podstatou průmyslové revoluce) zasahují soudobé revoluční přeměny ve vědě a technice dialektiku člověka a přírody ještě intenzivněji a v mnoha směrech nově a neočekávaně. Průběh počátečních fází vývoje samočinných technických procesů — automatizace — jednoznačně potvrzuje, že vědeckotechnický pokrok permanentně ruší každou dříve ustálenou bilanci vztahů mezi přírodou a společností. Jeho objektivní logika je zatím taková, že nikdy neposiluje přírodu, nýbrž jen společnost, člověka. A posílení pólu člověk se děje na úkor oslabení pólu příroda. Síly, které společnosti přináší vědeckotechnický pokrok, jsou původně silami přírodními. Jsou pouze určitým směrem orientované, ovládnuté a přinucené k užitečné (dočasné) práci pro člověka.

Samočinné technické procesy, které se v mnoha směrech podobají přirozené produktivitě přírody, mohou nahradit a mnohonásobně rozšířit všechny přirozené produktivní funkce člověka: funkce energetické, motorické i mechanické funkce řídicí. Produktivita automatizovaných procesů — jednotlivě i v souhrnu — přirozenou produktivitu přírody v určitých směrech předstihuje. Spočívá v tom nejen vlastní podstata vědeckotechnického pokroku, jeho společenská užitečnost a nezastupitelnost, ale také slabá stránka umělého procesu. Je ve vztahu k přírodě příliš účinný, autonomní a nepřirodní, a ve vztahu ke společnosti a člověku příliš umělý a polyfunkční. Podařilo se totiž uvolnit síly, které pouze za zcela určitých sociálních podmínek — pouze v socialismu a komunismu — mohou sloužit lidskému a společenskému pokroku. Avšak i zde, nebudou-li správně orientovány, řízeny a dostatečně ovládnuty, mohou svými vedlejšími účinky podmínky společenského života vážně ohrožovat. „Dřív, než vůbec automatický systém vstupuje v chod, musí být všechny jeho postupy přetaveny vědou, proniknuty společenským poznáním... Jakákoli mimospoolečenská, z úzkých třídních zájmů vycházející dispozice touto předmětnou mocí se stává nejen překážkou rozvoje, ale i zdrojem tragických nebezpečí.“¹⁵

Proto také velký automatizovaný produktivní proces (hutní provoz, rafinerie ropy, atomová elektrárna) není pouhým zdokonalením mechanické strojové technologie. Není jednoduše srovnatelný se strojem, podobně jako s ním nebyl srovnatelný nástroj ruční práce. Nejen, že nemůže být poslušným prostředkem jednotlivého dělníka, nemůže být poslušným prostředkem ani jednotlivého kapitálu. Protože svými nároky a účinky zasahuje celou přírodu, zasahuje zprostředkovaně také celou společnost.

Nikdy v minulosti nedisponovalo lidstvo tak účinnou a dokonalou tech-

¹⁵ Richta, R.: *Člověk—věda—technika*. In: *Filozofický časopis ČSAV 1973*, č. 4, s. 563.

nikou, která by byla schopna fungovat bez člověka, bez symbiózy s živou lidskou prací. Proto také až nyní může vystoupit z anonymity potenciálně rozporný charakter každé člověkem ovládnuté síly. R. Richta to vyjadřuje výstižně: „Dialektika je tu právě taková, že lidské dílo, jež má moc, stát se zdrojem lidského rozvoje, má eo ipso i sílu člověka zničit. Každý krok vědeckotechnické revoluce se realizuje na tomto pomezí.“¹⁶

Protože se rychle (a v podmínkách soudobých třídních antagonismů v celosvětovém měřítku i zcela živelně) rozšiřuje oblast původní přírodní předmětnosti, jež vchází do interakce s technizovaným světem, hlásí se o slovo celek ekologických podmínek původní přírody — příroda partner, rámec a pozadí veškeré lidské společenské aktivity. A jsou to právě zpětnovazební reakce původní přírody, jejíž amortizace i regenerační a absorpční schopnosti byly v důsledku nedostatečné společenské kontroly poprvé překročeny, které dnes signalizují tzv. krizi prostředí.

Zamlčeným předpokladem lidské produktivní aktivity, tedy i veškerého technického a společenského pokroku byla obecná elementární premisa, že na žádný lidský krok, na žádný krok vědeckotechnického působení nebude příroda reagovat změnou své globální strategie, změnou svých zákonů.

Pouze jinak řečeno. Zamlčeným předpokladem života, včetně života společenského, byla rovnováha a integrita přírody vcelku, jež je patrně i do budoucnosti jediným možným rámcem zdravého lidského a společenského vývoje.

Nechceme tím rozhodně podpořit hlasy těch, kteří tvrdí, že člověk působí na přírodu pouze negativně. Člověk má nepochybně právo změnit část biosféry ke svým účelům. Má nejen právo, ale dokonce musí přírodu kultivovat a vědeckotechnicky přetvářet. Musí čerpat obnovitelné i neobnovitelné přírodní zdroje, na nichž závisí. Nesmí však přetvořit a vyčerpat přírodu celou. Ukazuje se totiž, že jeho schopnost přizpůsobovat se změněným podmínkám čím dál tím více pokulhává za rozšiřující se schopností přírodu a životní podmínky měnit. Také mimořádně rychlý rozvoj biologických věd ve druhé polovině našeho století potvrzuje zjištění, že existují mnohem univerzálnější přírodní zákony, které klasická přírodní věda neznala, a z jejichž platnosti se ani člověk — organická součást přírodního biologického komplexu — nebude moci nikdy plně osvobodit.

Přírodu jako celek překonat nelze. Dějiny jsou totiž součástí většího a složitějšího celku, jímž je právě příroda. Nelze ani vytvořit umělý svět, jehož povaha by byla v souladu s dlouhodobými zájmy člověka. Vývoj člověka jako biologického druhu je patrně zatím ukončen a není dosud prokázáno, že to, co získáme kulturou, se také geneticky fixuje a reprodukuje.

Naprosto nezávisle na jakékoli technologii, na jakémkoli společenském zřízení závisí život člověka a mnoha dalších živých tvorů na obnovitelných přírodních zdrojích, na primární produkci, jejímž prvním stadiem je fotosyntéza. „Fotosyntéza na Zemi je aspoň po 2 miliardy let jedinou protívahou zániku života, jediným bojovníkem proti smrti. I ty životní formy, které už ji samy nesvedou, jsou na ni odkázány. To, co rostliny vyrobí,

¹⁶ Richta, R.: Tamtéž, s. 562.

slouží jako potrava, tj. energie a materiál pro metabolické funkce vyšších životních forem. Všichni parazitujeme na zelených rostlinách.¹⁷

Jak aktuální je i v novém kontextu Engelsova myšlenka o souvislosti přírody, člověka a společenského řádu: „A tak si na každém kroku připomínáme, že naprosto neovládáme přírodu tak, jako dobyvatel ovládá cizí národ, jako někdo, kdo stojí mimo přírodu — ale že jí tělem, krví i mozkmem patříme a stojíme uprostřed ní a že celá naše vláda nad ní záleží v tom, že dovedeme lépe než všichni ostatní tvorové poznávat její zákony a správně jich užívat... Bylo-li však třeba už tisíců let práce, než jsme se alespoň poněkud naučili počítat s těmi vzdálenějšími přírodními účinky svého jednání zaměřeného na výrobu, bylo to ještě daleko těžší s jejími vzdálenými společenskými účinky... Aby však toto usměrňování mohlo být prováděno, k tomu je třeba víc než pouhé poznávání. Je k tomu třeba úplný převrat dosavadního výrobního způsobu a s ním i našeho nynějšího společenského řádu.“¹⁸

I když současné ekologické problémy souvisejí s technologií, která vznikala v období živelné kapitalistické industrializace, i když se zhoršování životního prostředí i v době vědeckotechnické revoluce dále prohlubuje ziskovými motivy exploatace přírodních zdrojů, zbrojení a válečnými přípravami imperialistických zemí — kapitalistickým vykořisťováním přírody, které je analogické vykořisťování lidské práce — socialistické společenství se plně hlásí k úkolům aktivní ochrany a cílevědomé tvorby příznivého životního prostředí. Vedle intenzivního boje za mír a společenský poprok socialistické země považují za právě tak naléhavý úkol i boj za záchranu přírody a příznivých podmínek života na Zemi.

BEZIEHUNG VON NATUR UND GESELLSCHAFT ALS ÖKOLOGISCHES PROBLEM

Die Beziehung von Natur und Gesellschaft machte in der bisherigen Geschichte tiefgreifende Veränderungen durch. Der primitive Mensch war existenziell direkt von der Natur abhängig, von ihrer Fähigkeit, lebensnotwendige Stoffe zu produzieren. Heute, im Zusammenhang mit dem schnellen wissenschaftlich-technischen Fortschritt und der spontanen Entwicklung der kapitalistischen Gesellschaftsordnung, hat sich diese Beziehung fast umgekehrt. Die Natur ist heute in mancher Beziehung (unter manchem Aspekt) von der Gesellschaft und vom Menschen abhängig. Der gegenwärtige Krisenzustand steht jedoch nicht nur mit der Entwicklung der Technologie (der Produktionskräfte) in Zusammenhang, aber auch mit der Entwicklung der sozial-ökonomischen Beziehungen (Verhältnisse). Die Wurzeln der jetzigen Probleme müssen sowohl in der weit entfernten Vergangenheit (Entstehung des Menschen als biologische Gattung, neolithische Revolution), als auch in der unmittelbaren Vergangenheit (industrielle Revolution und Entwicklung des kapitalistischen Gesellschafts-systems) gesucht werden. Im Zusammenhang mit der Entfaltung der wissenschaftlich-technischen Revolution, die in den beiden sozial antagonistischen Weltssystemen vor sich geht, verschlechtert sich weiterhin die Umwelt. Die sozialistische Gesellschaft widmet deshalb dem Umweltschutz außerordentliche Aufmerksamkeit.

¹⁷ Charvát, J.: *Člověk a jeho svět*. Praha 1974, s. 24–25.

¹⁸ Engels, B.: *Podíl práce na poštěnění opice*. In: Marx – Engels: *Spisy*. Sv. 20, Praha 1966, s. 462.